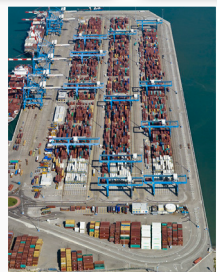

הערכה אסטרטגית ימית לישראל 2019/20

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב

עורך והפיק: אהוד גובן

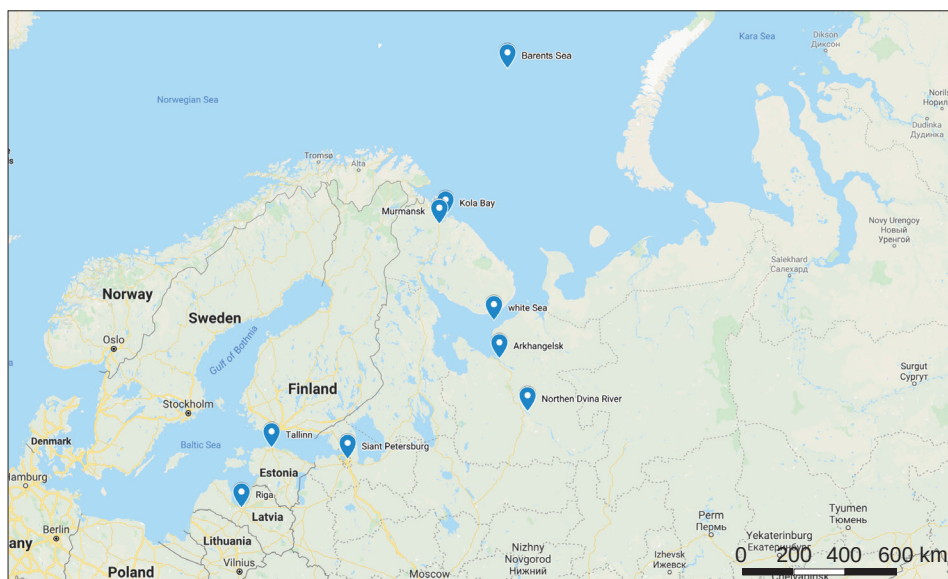

5. "האסטרטגיה הארקטית" של רוסיה כנגזרת ממאבקי הכוחות הפנים-מערכתיים

צבי מירקין

הופעתם של הכוחות הימיים הרוסיים באזור הארקטי

להתבססות הרוסית בחופי אגן האוקיינוס הצפוני היסטוריה ארוכה מאוד. הנמל ארכנגלסק (Arkhangelsk) הוקם קרוב לשפך של נהר דווינה הצפוני (Northern Dvina) בסוף המאה ה-16, ושימש כיציאה הישירה היחידה של רוסיה לים באמצעות הנתיב הימי המוביל לצפון אירופה. כיבוש חופי הים הבלטי על נמליו טלין (Tallinn) וריגה (Riga), והקמת סנט-פטרבורג (Saint Petersburg) בשפך נהר ניבה במהלך המלחמה הצפונית הגדולה (1700–1721) אפשרו לרוסיה נתיבי יציאה נוספים לים, גרמו לירידה משמעותית בחשיבותם של אזור הצפון בכלל ושל ארכנגלסק בפרט, וכתוצאה מכך לירידה במאמצים המכוונים לפיתוח אזור זה. בשנת 1913 עברו דרך ארכנגלסק שנותר הנמל היחיד של רוסיה בצפון רק 4.3% מהתעבורה הימית של המדינה.¹

איור 1: האזור הצפון מערבי של רוסיה

Ерофеев, О. (ed) *Северный флот России* (Yerofeev, O. The Northern Fleet of Russia, 1 (Murmansk, 1996), p. 37.

המצב השתנה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. רוסיה הייתה זקוקה לנתיב קשר בטוח עם בעלות בריתה – צרפת ובריטניה, כאשר גבולה המערבי – הן הימי והן היבשתי – הפך לזירת הלחימה. במצב זה האופציה המעשית היחידה הייתה מיסוד נתיב ימי דרך ים ברנץ (Barents Sea). ליישומה, במרץ 1915 נוסדה על חוף מפרץ קולה (Kola bay) של ים ברנץ העיר מורמנסק (Murmansk), אשר הפכה לשער הימי הצפוני של רוסיה. באותו זמן התחילה בנייתם של מסילות ברזל המובילה למורמנסק ושל נמל צבאי. במהלך אותה שנה הוצבו במפרץ קולה מספר ספינות קרב וספינות עזר, ובתחילת 1916 התקבלה החלטה על הקמת שייטת עצמאית שתהיה אחראית לזירת האוקיינוס הצפוני.²

בניין הכוח הימי בצפון נמשך עד למהפכה הבולשביקית. המשטר החדש שעלה לשלטון ברוסיה בסוף 1917 לא עסק בנושא זה במהלך 15 השנים הראשונות לקיומו, ועיקר הפעילות הצבאית בזירה הסתכם במספר הפלגות תרגול של ספינות צי הים הבלטי המאוישות בצוותים המורכבים מצוערי בתי הספר לחובלים.

המצב השתנה בתחילת שנות ה-30 של המאה ה-20, כאשר הגבירה הממשלה הסובייטית את מאמצי המכונים לפיתוח האזור הארקטי.³ כחלק ממאמצים אלו נבנתה התעלה שקישרה בין הים הבלטי לים הלבן (White sea), והדבר איפשר, בין היתר, העברת ספינות מהים הבלטי לאוקיינוס הצפוני מבלי להקיף את חצי האי הסקנדינבי. במהלך שנת 1933 עברו בנתיב זה לצפון מספר משחתות וצוללות מהים הבלטי, וב-1 ביוני אותה שנה נחתמה הפקודה על הקמת "השייטת הצבאית הצפונית" אשר הפכה בשנת 1937 ל"צי הצפוני".

במהלך מלחמת העולם השנייה היה הצי הצפוני, למעשה, הצי הפעיל היחיד של בריה"מ לאחר שהצי הבלטי וצי הים השחור נוטרלו בידי הגרמנים. עם זאת, תפקידו היה משני – הוא סיפק תמיכה לחזית הצפונית אשר ניהלה "מלחמת חפירות" נגד הגרמנים בחצי האי קולה, והיה אחראי לאבטחת "השיירות הארקטיות" בחלק הסופי של מסלולן.

הפיכת הצי הצפוני ל"צי אסטרטגי"

השינויים במעמדו ובתפקידו של הצי הצפוני התחילו באמצע שנות ה-50 של המאה ה-20, כאשר הנהגה הסובייטית קיבלה החלטה אסטרטגית על בניית "צי מים כחולים" (או במינוח הרוסי "צי האוקיינוס").⁴

2. Ерофеев, О. (ed) *Северный флот России* (Yerofeev, O. The Northern Fleet of Russia, (Murmansk, 1996), p. 42.

3. על תחילת פיתוח הצפון הרחוק ראו בהרחבה: מירקין, צ' "הנתיב הימי הצפוני" הרוסי – הצהרות ומציאות", בתוך: *הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל*, 2018/19, שאול חורב ואהוד גוגן עורכים, (חיפה, 2019).

4. Ерофеев, О. (ed) *Северный флот России* (Yerofeev, O. The Northern Fleet of Russia, (Murmansk, 1996), p. 198.

איור 2: נתיב תעלת הים הלבן שנפתחה בשנת 1933

התוצאה הישירה של החלטה זו הייתה ירידה במעמדם של ציי הים הבלטי והים השחור, אשר היו קודם לכן הציים המובילים בכוחות הסובייטיים, ועלייתם של הצי הצפוני וצי האוקיינוס השקט. בין הסיבות לכך היו שלוש עיקריות:

1. שינוי תפיסת האיום – במשך כל ההיסטוריה של הצי הרוסי הוא התכונן לחימה נגד ציי המעצמות האירופיות, ובמיוחד נגד ניסיונותיהן למנוע מרוסיה (ומאוחר יותר מבריה"מ) להשתמש בנתיבים הימיים, ולתקוף את בסיסי הצי שלה. לאחר מלחמת העולם השנייה, עם תחילת המלחמה הקרה, התחילו במוסקווה לראות את הצי האמריקני כאיום העיקרי.
2. הנסיבות הגאוגרפיות – גם ההחלטה על בניית "צי מים כחולים", וגם שינוי תפיסת האיום (שכמובן קשורות ביניהן), דרשו שלצי הסובייטי תהיה יציאה לאוקיינוס הפתוח. שתי הזירות הימיות המרכזיות הישנות – הימים הבלטי והשחור – היו אפוא קטנות וסגורות. הן לא סיפקו לכוחות הצי שנבנה מרחב מספיק לתמרון, וגם היציאה מהן

דרשה מעבר דרך מיצרים שנשלטו בידי מדינות שהיו בעלות בריתה של ארה"ב. למעשה, כוחותיה הימיים של בריה"מ היו נעולים בשני הימים הללו. הצבת הצי באוקיינוס הארקטי ובמזרח הרחוק באותו זמן אפשרה גישה לאוקיינוסים האטלנטי והשקט. לאטלנטי הייתה חשיבות מיוחדת גם כשטח שממנו היה ניתן לתקוף את ארה"ב, וגם כנתיב עיקרי להעברת כוחות מארה"ב לאירופה, אשר נתפסה ע"י המטה הכללי הסובייטי כזירת לחימה עיקרית של מלחמה אפשרית בין ברית ורשה לברית הצפון-אטלנטית.

3. עם התפתחות מערך הצוללות האסטרטגיות גדלה חשיבותו של האזור הארקטי בתפיסת האיום ובאסטרטגיה של בריה"מ. הפלגותיהן הראשונות של הצוללות הגרעיניות האמריקניות באזור הארקטי יצרו במוסקווה רושם, כי "היריב העיקרי" עלול להשתמש במרחב זה כעמדה למתקפת פתע.

הנסיבות הללו גרמו לכך שהצי הצפוני הפך למרכיב האסטרטגי העיקרי של חיל הים הסובייטי. הוא היה הראשון מבין הציים הסובייטיים שצויד בצוללות גרעיניות, ולאחר מכן השתייכו אליו הכוחות התת-ימיים הגרעיניים העיקריים, וממנו באו גם רוב הספינות שפעלו במסגרת שתי "השייטות המבצעיות" החשובות והחזקות – השביעית שתחום האחריות שלה היה צפון האוקיינוס האטלנטי, והחמישית שפעלה בים התיכון. הצי הצפוני היה גם במקום הראשון בכל הזרוע הימית הסובייטית מבחינת הקצאת המשאבים, ורובם המוחלט של הקצינים שמילאו תפקידי פיקוד בכירים בזרוע עברו בשלב זה או אחר של הקריירה לשירות בצי הצפוני.

התקופה הפוסט-סובייטית

כמו כל הצבא הסובייטי נפגע הצי הצפוני מקריסת כלכלת המדינה בסוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90. המערכת שנהנתה במשך עשרות שנים מתקציבים כמעט בלתי-מוגבלים,⁵ נאלצה לתפקד בתנאי חיסכון חמורים במיוחד. התוצאה הייתה צמצום מערך הכוחות, הוצאת ספינות רבות משימוש, והפסקה כמעט מלאה של פעילות רחבת היקף באזורים המרוחקים מהחוף הרוסי. המצב לא השתנה גם בעת הניסיונות הראשונים להחיות את הצבא הרוסי לאחר עלייתו של ולדימיר פוטין לשלטון. לדוגמה, נושאת המטוסים היחידה של הצי הרוסי "אדמירל קוזנצוב", אשר נכנסה למערך המבצעי של הצי הצפוני בסוף

5 מיכאיל גורבצ'וב תיאר בזיכרונותיו, אשר יצאו לאור לאחר התפרקותה של בריה"מ, את המצב שבו לדמויות הבכירות ביותר האחריות לניהול הכלכלה הסובייטית לא רק שלא הייתה שום השפעה על היקף התקציב הביטחוני, אלא לפעמים נמנעה מהם גישה לנתונים מלאים על חלק זה של התקציב:

Gorbachev, M. *The Life and the Reforms* (Moscow, 1995).

1991, ביצעה בין השנים 1991 ל-2008 רק שתי הפלגות ארוכות טווח: אחת ב-1996 ו-1995, והשנייה ב-2007-2008, שתיהן הוצגו בתקשורת כאירועים יוצאי דופן.⁶

המצב התחיל להשתנות רק ב-2008 עם הנעת הרפורמה הצבאית שמאחוריה עמד שר ההגנה החדש אנטולי סרדיקוב. אף על פי שלכוחות היבשה ולכוחות האוויר ניתנה עדיפות גבוהה ביותר, גם הצי קיבל משאבים נוספים. עם זאת, הרפורמה כללה גם שינויים בלתי צפויים.

ב-2010 חדל הצי הצפוני מלהתקיים כפיקוד עצמאי ובמסגרת הרפורמה של הפיקודים המרחביים⁷ צורף (יחד עם צי הים הבלטי) ל"פיקוד המרחבי המערבי", אשר היה אחראי להגנת מערב וצפון-מערב של המדינה. מצב זה לא האריך ימים, וכבר ב-2014 (כשנתיים אחרי פיטוריו של יוזם הרפורמה אנטולי סרדיקוב) הוצא הצי הצפוני מ"הפיקוד המערבי" ועל בסיסו הוקם "הפיקוד האסטרטגי המאוחד של הצפון". בתחום אחריותו של הפיקוד האחרון נמצא כל האזור הארקטי, ואליו כפופים הכוחות הימיים וכוחות האוויר של הצי, "כוחות החופים"⁸ וכוחות ההגנה האווירית האחראיים על הגנת שמי הצפון.⁹

השינויים הללו בוצעו בו-זמנית עם עליית חשיבותו של נושא "ביטחון המרחב הארקטי" בשיח המדיני והביטחוני הרוסי. הדיון ב"איומים על הביטחון הלאומי בארקטיקה" ו"הצורך לחזק את שליטתה של רוסיה במרחב הארקטי" התחיל עוד בשנות ה-2000, והביא בשנת 2015 לעדכון "הדוקטרינה הימית" של רוסיה, שאליה התווספו סעיפים על כך. בנוסף לכך, ב"דוקטרינה" הופיע סעיף בדבר "תפקיד המפתח של הצי הצפוני בהבטחת ביטחונה של רוסיה מכיוון הים".¹⁰

6 "Тяжёлый авианесущий крейсер "Адмирал Флота Советского Союза Кузнецов": Досье" (Heavy Aircraft Cruiser "Admiral Flota Sovetskogo Soyuza Kuznetsov": The file), TASS, Apr. 23, 2018. tass.ru/info/5150368

7 הרפורמה של הפיקודים המרחביים בוצעה בשנים 2008-2010 כחלק מהרפורמה הכללית של הצבא הרוסי. במסגרת רפורמה זו ויתר הצבא הרוסי על החלוקה לציים ולפיקודים מרחביים אשר הייתה קיימת, פחות או יותר, משנות ה-60 של המאה ה-19, ועבר למערכת הפיקוד המבוססת על "הכיוונים האסטרטגיים" הדומה לזו הקיימת בכוחות המזוינים של ארה"ב.

8 "כוחות החופים" של זרוע הים הרוסי כפופים לפיקודי הציים וכוללים את יחידות היבשה המיועדים להגנת קו החוף (מערך טילי חוף-ים, מערך תותחי חוף, יחידות חי"ר ממוכן ויחידות נחתים).

9 "Север Арктики: Создано новое стратегическое командование" (The North of the Arctic: New Strategic Command Has Been Created), *Rossiyskaya Gazeta*, Dec. 1, 2014. rg.ru/2014/12/01/komandovanie-site.html

10 Морская доктрина России – Крым и Арктика в приоритете (The Naval Doctrine of Russia – the Crimea and the Arctic Are the Priorities), *RIAN*, Jul. 26, 2015. ria.ru/20150726/1148852131.html

ההנהגה הרוסית מצהירה לא מעט גם על חיזוק מערך הכוחות של הצי הצפוני. רשמית, סדר הכוחות (סד"כ) של הצי הצפוני כולל נושאת מטוסים אחת, שלוש סיירות, שבע משחתות, פריגטה אחת, שש ספינות הנחתה וכ-20 ספינות קרב וספינות עזר, המיועדות לפעילות ב"מים החומים". הכוחות התת-מימיים כוללים שמונה צוללות גרעיניות אסטרטגיות, 17 צוללות תקיפה וצוללות רב-תכליתיות, ושמונה צוללות עם מנועי דיזל שחמושות בטורפדו. בנוסף לכך, קיים מערך של "כוחות החוף" הכולל כוחות טילים וכוחות אוויר ו-3 חטיבות חי"ר.

סד"כ הכוחות הימיים של "הפיקוד הצפוני" הוא קטן יחסית, במיוחד עבור המסגרת המהווה, לפחות רשמית, מרכיב עיקרי של העוצמה הימית הרוסית. יתירה מזו – חלק מהספינות, כולל המרכזיות – נושאת מטוסים "קוזנצוב" ושתי סיירות מתוך שלוש – נמצאות בשיפוץ כללי, שתאריך סיומו אינו ברור. אשר לכוחות החי"ר והתותחנים, לא כל-כך ברור מה הוא האיום שעומו הם אמורים להתמודד, בהתחשב בעובדה שאיום נחיתת כוחות עוינים בארקטיקה אינו קיים מעשית מאז שהסתיימה "המלחמה הקרה".

חשוב לציין, כי בנוסף להיבטים המבצעי והניהולי, היה לשינויים המתוארים לעיל היבט תודעתי חשוב מאוד. אומנם, עוד ב-1953 בוטל משרד חיל הים העצמאי, מפקד החיל הפך משר לאחד מסגני שר ההגנה של בריה"מ, וכיוצא בזה ירד המעמד של המטה הראשי של הצי (שהיה קודם לכן שווה למעמדו של המטה הכללי).¹¹ עם זאת, שמר החיל על עצמאות מסוימת. אחד ממרכיביה העיקריים של עצמאות זו הוא מעמדם של הציים, שהיה שווה לזה של הפיקודים המרחביים של כוחות היבשה, ומפקדיהם היו כפופים למטה הראשי של החיל, ורק דרכו למטה הכללי. משמעות הפיכתם של הציים לחלק מהפיקודים המרחביים הייתה ביטול עצמאותם (אף אם הייתה עצמאות זו פורמלית במידה רבה), והכפפתם לכוחות היבשה. יחד עם העברתו של המטה הראשי של חיל הים ממוסקווה לפטרבורג ב-2012 גרמו שינויים אלו לירידה משמעותית במעמדו של חיל הים בהשוואה לשאר המרכיבים של הכוחות המזוינים.¹²

בהתחשב בנסיבות אלו, חשיבותה של יצירת "הפיקוד האסטרטגי הצפוני" שמבוסס על הצי הצפוני ובראשו עומדים אנשי חיל הים, הייתה לא רק מבצעית אלא גם תודעית – או אף תודעית יותר ממבצעית. העובדה שלצי הועברו חלק מתחומי האחריות של כוחות

11 הדבר התבטא אף בשינוי השם: עד 1953 נקרא הגוף "המטה הימי הכללי", ולאחר ביטול משרד חיל הים שונה שמו ל"מטה הראשי של חיל הים".

12 העברת מטה הצי ממוסקווה לפטרבורג הוצגה, אומנם, כהחזרת גופי הפיקוד של הצי למקומם ההיסטורי, שבו נולד והתפתח הצי הרוסי, אך בפועל הייתה משמעותו, במושגי המערכת הביורוקרטית הריכוזית של רוסיה, הרחקת בכירי הצי ממוקד קבלת החלטות ומההנהגה הבכירה של המדינה ושל הצבא.

היבשה (הגנה על "הצפון הרחוק") ומיחידותיו (שלוש חטיבות חי"ר ממוכן, אחת בחצי האי צ'וקוטקה ושתיים בחצי האי קולה) ושל חיל האוויר ("הארמיה ה-45 של חיל האוויר וההגנה האווירית")¹³ היוותה, במידה מסוימת, "פיצויו" לצי על "ההשפלה" של השנים הקודמות.

ייתכן כי נושא "האיום באזור הארקטי" מנוצל בידי צמרת חיל הים, שחלק משמעותי מנציגיה כולל מפקד החיל האדמירל ניקולאי יבמנוב (Nikolay Yevmenov) הם "הבוגרים" של הצי הצפוני, לצורך המאבק הפנים-מערכתי על ההשפעה ועל התקציבים. כאן יצוין, כי בין השנים 2008 ל-2016 היו הוצאות ההגנה של רוסיה במגמת עלייה: החל מכ-48 מיליארד דולר ב-2008 עד לכ-82.5 מיליארד דולר ב-2016. לאחר מכן החלה ירידה, ב-2017 היו הוצאות ההגנה של רוסיה כ-66.5 מיליארד דולר, וב-2018 כ-64.2 מיליארד דולר.¹⁴ מצב זה עלול לגרום להתחזקות התחרות הפנים-מערכתית על התקציבים, וללא ספק, התחזקות "המרכיב הימי" בתפיסת האיום של רוסיה תשחק לידיהם של האדמירלים.

Полярное влияние: Северный флот получит статус военного округа (The Polar 13
Influence: The Northern Fleet Will Get a Status of a Regional Military Command), *Izvestiya*,
2019, Apr. 19, [iz.ru/869512/aleksei-ramm-aleksei-kozachenko-bogdan-stepovoi/poliarnoe-
vliianie-severnoy-flot-poluchit-status-voennogo-okruga](http://iz.ru/869512/aleksei-ramm-aleksei-kozachenko-bogdan-stepovoi/poliarnoe-vliianie-severnoy-flot-poluchit-status-voennogo-okruga)